

УДК 316.614:373-053.4/.5]:[376:379.8.092

DOI: 10.31499/.3.2019.190407

**РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ТА ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ:
ПОЄДНАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО Й АНІМАЦІЙНОГО ПІДХОДІВ**

Рассказова Ольга, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської міської ради.

ORCID: 0000-0002-6431-0206

E-mail: olgarasskazov69@gmail.com

У статті розкрито результат теоретико-інструментального обґрунтування можливостей розвитку соціальності дітей дошкільного та шкільного віку в освітньому середовищі. Інклюзивний підхід розглянуто як створення системи освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання. Та розглянуто анімаційний підхід як основу природного розвитку соціальної суб'єктності дитини. Поєднання зазначених підходів зумовило обґрунтоване визначення структури інклюзивного освітнього середовища як ситуації розвитку соціальності дитини з психофізичними порушеннями.

Ключові слова: інклюзивна освіта, особистість, заклади дошкільної освіти, шкільний вік, діти з психофізичними порушеннями, анімаційна діяльність, інклюзивне освітнє середовище, соціальність дітей,

**SOCIAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL AND
SCHOOL-AGE CHILDREN IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT:
A COMBINATION OF INCLUSIVE AND ANIMATED APPROACHES**

Rasskazova Olga, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Work, Municipal Institution "Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy" of the Kharkiv City Council.

ORCID: 0000-0002-6431-0206

E-mail: olgarasskazov69@gmail.com

The article reveals the result of theoretical and instrumental substantiation of possibilities of social development of preschool and school age children in educational environment, which is based on the combination of inclusive and animation approaches. An inclusive approach is seen as the creation of a system of educational services based on the principle of ensuring the right of children to education and the right to study at the place of residence, which provides unimpeded access to the acquisition of a child with special educational needs by educational services in the context of a general preschool or secondary school. Animation approach is a set of ideas and leisure practices that provide activation of the social and educational potential of the environment and enhance the cultural motivation of the individual through the actualization of mechanisms inherent in the leisure sphere of human involvement in social interaction. The animation approach is considered as the basis for the natural development of the child's social subjectivity, which is a prerequisite for social creativity, in accordance with the needs of the individual, group, and society.

The combination of these approaches has led to a well-grounded determination of the authors of the essence and structure of an inclusive educational environment as a situation of social development of a child with psychophysical disorders, instrumental and methodological support of forms, methods, means of promoting such development.

Keywords: *inclusive education, individual, pre-school and secondary education, school age, children with psychophysical disabilities, animation, inclusive educational environment, child social subjectivity.*

Загальна тенденція євроінтеграції, що розгортається на тлі соціально-економічної стабілізації та активного пошуку шляхів розв'язання соціальних проблем в Україні, визначає необхідність пошуку на рівні держави, громади, науково-педагогічної спільноти нових інтегрованих підходів до вирішення питань включення осіб з порушеннями здоров'я до соціального життя, створення умов для їхньої інституалізації, починаючи з раннього дошкільного та шкільного віку задля забезпечення максимального розвитку та самореалізації в усіх сферах суспільства.

Створення в суспільстві сприятливих умов для розкриття соціально цінного потенціалу кожної особистості має базуватися на розумінні того, що велика інформаційна насиченість сучасного світу детермінує зростання значення соціальної комунікації для індивідуального розвитку людини, актуалізує її спроможність до міжособистісних та надособистісних контактів як умов повноцінного входження у суспільство, що визначається рівнем соціальності – здатності людини до взаємодії з соціальним світом. Розробка проблеми розвитку соціальності має суттєве значення у вирішенні соціально-педагогічних проблем осіб з інвалідністю, оскільки з набуттям соціальності людина отримує можливість вийти за межі пасивної поведінки у суспільстві, здобуває здатність до соціального саморозвитку та самовиховання.

Актуальність пошуку нових підходів до розвитку соціальності осіб з порушеннями здоров'я визначається необхідністю реалізації провідних положень низки міжнародних та державних документів щодо соціального захисту людей з інвалідністю в Україні. Так, рівні права цієї категорії осіб на здобуття освіти, соціальної допомоги та реабілітації закріплені у «Всесвітній декларації про освіту для всіх» (1990 р.), «Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів» (1993 р.), Конвенції «Про права інвалідів» (2006 р.), а також Законах України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.), «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2011 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту», Указом Президента України «Про затвердження Національної програми професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими можливостями здоров'я» (2001 р.), Постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами» (2013 р.), «Про внесення змін до Положення про дошкільний навчальний заклад» (2015 р.), «Деякі питання створення ресурсних центрів підтримки інклюзивної освіти та інклюзивно-ресурсних центрів» (2018 р.) тощо.

Категорія «соціальність» сьогодні активно розробляється у контексті

розуміння її як прояву суспільної природи людини на індивідуальному рівні, що передбачає суб'єктність (С. Савченко, В. Тесленко та ін.). Інтерполяція теоретичних концепцій соціальності з інших наук на ґрунт соціальної педагогіки дозволила вченим (А. Рижанова, О. Рассказова, С. Харченко, О. Хендрик та ін.) розглянути це поняття як інтегрований результат реалізації процесу соціального виховання, здатність людини взаємодіяти із соціальним світом, що базується на ідеях самозбереження соціуму, людства в цілому, єдності та гармонійної взаємодії людей різних національностей, соціально-вікових груп, класової приналежності, стану здоров'я, рівня розвитку та можливостей.

Розробці наукового підґрунтя та пошуку шляхів реалізації накреслених у державних документах положень щодо включення осіб з обмеженими можливостями здоров'я до усіх сфер життя суспільства було присвячено праці вчених, які розглядали порушену проблему у різних аспектах: виявлення особливостей соціально-психологічного розвитку та соціалізації осіб з порушеннями психофізичного розвитку (В. Блейхер, В. Бондар, Г. Костюк, В. Лубовський, В. Синьов, О. Хохліна та ін.); вивчення доступності вищої освіти для осіб з інвалідністю (П. Романов, Г. Фесенко, О. Ярська-Смірнова та ін.); формування інклюзивної компетентності фахівців (К. Бовкуш, К. Волкова, Т. П'ятакова, М. Чайковський та ін.); дослідження технологічних аспектів професійної освіти, розробка навчальних програм для людей з функціональними обмеженнями та особливостей позааудиторної роботи з ними (С. Андрійчук, М. Бірюкова, Ю. Богінська, О. Горошко, Н. Долматова, З. Матвієнко, К. Ощепкова, В. Подшивалкіна, О. Скідін, Д. Шевченко, А. Якимчук та ін.); висвітлення питань соціальної підтримки, профорієнтації та допомоги у працевлаштуванні осіб з інвалідністю (К. Бондарчук, С. Кавокін, Р. Кравченко, Г. Мулярчук, Г. Онкович, О. Поліщук, В. Тесленко, Л. Храпиліна та ін.) тощо.

Активна розробка термінологічної та науково-методичної бази інклюзивної освіти (А. Колупаєва, С. Корніцова, Н. Кравець, І. Лапицька, С. Литовченко, Т. Луценко, Б. Мороз, Ю. Найда, Н. Назарова, Г. Першко, Т. Сак, Н. Софій, А. Шевцов, В. Шорохова, І. Ярмошук та ін.) зумовила становлення в Україні інклюзивного підходу до вивчення проблем осіб з порушеннями здоров'я, пов'язаного з визнанням необхідності їх повноцінного включення у суспільне функціонування на паритетних засадах.

На часі й обґрунтування можливостей інших підходів, які можуть бути покладені в основу інтегративних розвідок щодо пошуку шляхів задоволення соціальних і культурних потреб осіб з інвалідністю у різних ланках освіти, у різних її сферах та осередках. Так, існуючі дослідження безумовно не вичерпують усього спектра проблем, пов'язаних із розвитком соціальності дітей дошкільного і шкільного віку в умовах інклюзивної освіти, й мають бути доповнені ґрунтовним вивченням соціокультурного контексту того суспільного та освітнього середовища, що визначає спосіб життя дитини, досвід діяльності, систему відносин, взаємодій, соціальні ролі, внутрішню позицію, провідні властивості особистості дітей різного віку із порушеннями різних нозологій у світлі розвитку інклюзивних тенденцій в освіті. У цьому аспекті важливо згадати думку

Н. Максимовської, що провідним методологічним підґрунтям для організації освітньої діяльності у сфері дозвілля є концепція анімації, яка знаходиться у стані розробки [6, с. 186]. Ідеї анімації як основи для обґрунтування анімаційного підходу аналізували А. Воловик, Л. Волик, І. Зверева, Ю. Красильников, Т. Лесіна, Є. Мамбеков, Ю. Стрельцов, Л. Тарасов, І. Шульга, М. Ярошенко та інші вчені, які розглядали анімацію як показник якості соціального буття людини – духотворчого, здоров'язберезувального, креативного.

В анімаційному підході поєднуються ідеї посилення соціально-виховного спрямування соціокультурної сфери, що посилює природні можливості розвитку соціальності особистості. В умовах обґрунтування основ інклюзивної освіти анімаційний підхід, який природно «виріс» зі сфери дозвілля, стає провідним у справі реалізації соціального виховання дітей з інвалідністю. Хоча ще й досі залишаються невисвітленими особливості освітньої діяльності, соціального виховання, соціальної допомоги та реабілітації дітей з порушеннями здоров'я в умовах інклюзивної освіти з використанням анімаційного підходу.

Аналізуючи доробок вчених, наголосимо на необхідності інтеграції різних наукових підходів з метою активізації розвитку соціальності особистості дітей з інвалідністю у контексті пошуку шляхів створення умов для максимального включення їх в активне суспільне життя.

Мета статті полягає в теоретико-інструментальному обґрунтуванні можливостей розвитку соціальності дітей дошкільного та шкільного віку в освітньому середовищі на основі поєднання інклюзивного й анімаційного підходів.

Розпочинаючи дослідження порушеної проблеми відзначимо, що соціальність є комплексною соціально детермінованою характеристикою індивіда, що забезпечує якісну міжособистісну та надособистісну взаємодію людей незалежно від рівня їх здоров'я, можливостей психофізичного розвитку, соціального стану, у структурі якої поєднуються усі складові соціального досвіду, і яка отримує реалізацію і вдосконалення у свідомості та поведінці особистості у соціумі завдяки властивій їй суб'єктності.

Структура соціальності як результату соціального виховання молодого покоління складається з єдності соціальних знань, умінь і навичок, сформованих на основі й у процесі безпосередньої взаємодії людей у соціальних групах, що забезпечують успішність обміну соціальними знаками в процесі взаємодії (когнітивна складова); із ціннісних орієнтацій, що формуються при засвоєнні соціального досвіду, виявляються в цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах і є важливим чинником соціальної регуляції взаємин людей і поведінки індивіда (ціннісна складова); із соціальних якостей, а також соціальних емоцій, почуттів, прагнень, бажань, переживань особистості, пов'язаних із пізнанням і самопізнанням людини (емоційно-особистісна складова); із суб'єктності як прагнення та здатності до різноманітної предметно-чуттєвої діяльності, комунікативної практики, практичного перетворення соціальних явищ та соціальної поведінки – стосовно узгодженої й послідовної сукупності соціально значущих учинків особистості (діяльнісно-поведінкова складова) [9, с. 131–132].

Розвиток соціальності особистості – це процес спрямованої, закономірної позитивної зміни, набуття соціально значущих та соціальних якостей, засвоєння соціальних емоційних реакцій; осмислення людиною себе як члена суспільства, визначення своїх позицій у ньому; самовдосконалення, заснованого на соціальних знаннях та вміннях, детермінованого системою людських цінностей; напрацювання різних форм самовиявлення у різних видах соціальної поведінки, звичних реакцій у певних соціальних ситуаціях; усвідомлення себе суб'єктом власної діяльності.

У межах досліджуваної проблеми слід підкреслити, що розвиток соціальності конкретної соціальної групи – дітей з інвалідністю, на думку вчених (А. Шевцов), відзначається певною специфікою, оскільки вони мають особливу особистість, їх соціальне становлення й функціонування у суспільстві змінені психофізичним порушенням. «Вочевидь органічні порушення, яких набуває дитина, призводять до викривленого суб'єктування «атрибутивних властивостей людини» соціального змісту», – зазначає А. Шевцов та робить висновок про необхідність додаткового розгляду феномена інвалідності «у рольовому аспекті особистості як компонента організму людини, що розвивається з відхиленнями від нормального онтогенезу» [11, с. 143].

На нашу думку, соціальність особистості, яка має певні порушення у стані здоров'я, дійсно розвивається особливим шляхом та приводить до специфічних результатів. Зміну траєкторії розвитку соціальності дитини можуть спричинити наявні в неї порушення – ментальні, порушення психічного розвитку та поведінкові розлади (аутизм, гіперактивність та дефіцит уваги тощо), розлади центральної нервової системи (епілепсія тощо), зниження функцій слухових та зорових аналізаторів (слабочуючі та нечуючі, слабозорі та незрячі люди), обмеження рухової активності (дитячий церебральний параліч тощо) та інші. Проте у сучасних реаліях розвиток соціальності людини з психофізичним порушенням, пов'язаний, у першу чергу, зі стійкою негативною дією стигматизуючих соціальних стереотипів щодо цієї категорії осіб й ускладнений саме середовищними обмеженнями. Це тим більш прикро зважаючи на те, що діти з психофізичними порушеннями можуть досягти високого рівня розвитку соціальності завдяки позитивному впливу середовищного стимулювання, дії специфічних чинників і механізмів соціалізації.

Успішність процесу розвитку соціальності дитини багато в чому визначається створенням зовнішніх, матеріальних умов для компенсації обмежень соціального розвитку: безбар'єрного середовища, вчасного протезування, адекватного лікування та реабілітації тощо. Створення гідних умов та проведення необхідних дитині реабілітаційних заходів у низці випадків забезпечує досягнення дитиною узвичаєного у суспільстві рівня розвитку соціальності. У будь-якому разі, очевидним є факт, що дитині для її повноцінної інтеграції в освітнє середовище потрібна не тільки соціально-медична реабілітація, а й значний соціально-виховний вплив, що забезпечує соціальну компенсацію її обмежень через створення сприятливих умов у найближчому мікросередовищі та суспільстві у цілому. Формування позитивного соціального

досвіду такої дитини є необхідною передумовою її повноцінного включення у суспільне життя.

Наголосимо, що будь-які обмеження у розвитку соціальності дитини, зумовлені станом її здоров'я, не мають ставати на заваді щодо включення людини у суспільство у можливий для неї спосіб. Адже розвиток соціальності особистості відбувається у певній соціальній ситуації, яка залежить не лише від певних характеристик, з якими народилася людина, можливостей та особливостей її морфологічного й функціонального вдосконалення протягом усього життя: розвитку її організму, збагачення зв'язків з навколишнім світом (психо-біологічного та соціально-педагогічного аспектів розвитку людини), а й від конкретних умов, що складаються у суспільстві (соціального аспекту розвитку людини) і можуть володіти значним компенсувальним потенціалом.

Відповідно, розвиток соціальності дітей дошкільного і шкільного віку розглядається нами як поступове набуття особистістю здатності до соціальної взаємодії в результаті соціального виховання, що відбувається в соціальній ситуації розвитку, пов'язаній, з одного боку, із загальною психофізіологічною та соціальною незрілістю конкретної вікової групи та впливом наявного у дитини психофізичного порушення на траєкторію розвитку її соціальності, з іншого – зі специфічними умовами розгортання цього процесу, що створені в закладі дошкільної чи середньої освіти.

Розвиток соціальності дитини характеризується внутрішніми та зовнішніми ознаками, які формуються у соціальній ситуації розвитку. На основі зазначеного вище, підкреслимо, що для дитини з інвалідністю важливою ознакою внутрішньої ситуації розвитку є наявність порушення здоров'я. Серед внутрішніх ознак – й ті, що тісно пов'язані з психофізіологічним розвитком дошкільників і школярів, структурою їх особистості (розширення сфери соціальних знань, умінь та навичок; засвоєння певного способу мислення та соціально визнаних стійких уявлень про навколишній світ; розвиток механізму «самокерування процесом соціалізації»; формування системи соціальних цінностей особистості; засвоєння дієво-практичних властивостей, що забезпечують суб'єктність особистості; розвиток соціальних емоцій; розвиток тілесності). Серед зовнішніх – ті, що демонструють зв'язок особистісного зростання та вікових особливостей (провідна діяльність, соціальний статус), і соціокультурних обставин (умови у суспільстві, загальноновизнані соціальні норми, попередній соціальний досвід особистості, нав'язані стереотипи, упередження та переконання тощо). Останні у першу чергу підлягають змінам у зв'язку з упровадженням нових суспільних моделей, таких, як, наприклад, соціальна модель ставлення до осіб з інвалідністю, у межах якої і було започатковано інклюзивний підхід. Відповідно, у русі концептуальної зміни моделі ставлення суспільства до людей з інвалідністю, наслідуючи світовий досвід та спираючись на вітчизняну педагогічну спадщину, маємо забезпечити в Україні можливості для вільного вибору родиною дитини з особливими освітніми потребами соціально-виховних умов розвитку її соціальності в інклюзивній, інтеграційній або спеціальній формах освіти.

Становлення інклюзивного підходу до розвитку соціальності дітей з

порушеннями здоров'я пов'язано з кардинальною зміною соціокультурних умов у суспільстві – соціальною інклюзією, причому освіта виступає найважливішою сферою його інституалізації. Поняття «інклюзивна» або «включена» освіта вживається у науковому обігу для позначення процесу навчання дітей з порушеннями здоров'я та розвитку, і, як наслідок, з особливими освітніми потребами, в закладах освіти. Інклюзивне навчання визначається у Концепції розвитку інклюзивної освіти України як комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у закладах освіти на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей [4]. Згідно постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», така освіта спрямовується на реалізацію права дітей з особливими освітніми потребами на освіту за місцем проживання, сприяння їх соціалізації та інтеграції в суспільство, залучення батьків до участі в освітньому процесі [7]. Спираючись на це твердження, а також на думку В.Єсіної, що інклюзивна освіта розглядається як один з механізмів і умов соціалізації дітей з інвалідністю у суспільстві [2, с. 111, 122], підкреслимо соціально-педагогічну сутність інклюзивних процесів, що відбуваються нині у суспільстві та освіті.

Під інклюзивним підходом вчені розуміють створення таких умов, за яких усі діти мають однаковий доступ до освіти, однакові можливості отримати досвід, знання та подолати упереджене ставлення до тих, хто має особливі освітні потреби [2, с.118]. За влучним висловом А. Колупаєвої та О. Таранченко, поширення ідей інклюзії кардинально й незворотно змінює освітній простір, відкриваючи широкі можливості для осіб з особливими освітніми потребами (як дітей з порушеннями розвитку, так й інших категорій неповнолітніх), водночас «оголюючи» вразливі місця існуючих систем освіти (як масової, так і спеціальної) [3, с. 8].

При визначенні сутності інклюзивного підходу в освіті важливо звернути увагу на ті елементи, які ілюструють характерні особливості інклюзії. За твердженням вчених (Ю. Найда, Н. Софій), ці елементи полягають у наступному: по-перше, інклюзія – це процес, а тому має розглядатися як постійний пошук ефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей, в якому відмінності сприймаються як позитивне явище, яке стимулює освіту дітей та дорослих; по-друге, інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їх подоланням, відповідно, вона включає проведення комплексної оцінки, збір інформації з різноманітних джерел для розробки індивідуального плану розвитку та реалізації його на практиці; по-третє, інклюзія передбачає присутність, участь та досягнення усіх суб'єктів освітнього процесу, у першу чергу, дітей з інвалідністю [10, с. 32].

Окрім того, на думку зазначених вище вчених, інклюзія передбачає особливе піклування про ті групи дітей, які підлягають «ризикові» соціального «виключення» або обмеження у системі освіти. Це визначає моральну

відповідальність суспільства перед такими «групами ризику» та гарантування їм можливості участі в освітньому процесі [10, с. 58]. Спираючись на думку вітчизняних та зарубіжних дослідників (Г. Банч, Є. Єкжанова, Ю. Найда, А. Колупаєва, Н. Софій та ін.), слід підкреслити, що в основу інклюзивної освіти має бути покладена загальна, побудована на відповідальності та добрій волі усього суспільства ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей та забезпечує однакове ставлення до кожної особистості, створюючи сприятливі умови виходячи з індивідуальних освітніх потреб дітей на основі диференційованого включення їх у середовище закладів дошкільної і середньої освіти.

Неможна не відзначити, що можливість для дитини з інвалідністю отримати освіту у закладі дошкільної чи середньої освіти за місцем мешкання є неоціненним чинником соціалізації, зважаючи на те, що заклади освіти – важливі соціальні інститути, спеціально створені суспільством для передачі наступним поколінням позитивного соціального досвіду, суспільних цінностей, необхідних у житті знань, умінь, навичок, що відіграють особливу роль у становленні соціальності людини.

Зважаючи на це, необхідно наголосити, що умови закладу освіти, особливо соціокультурні, виступають своєрідною зовнішньою ситуацією розвитку соціальності дітей дошкільного і шкільного віку, зокрема й тих, перебування яких у закладах освіти до останнього часу було ускладнене або навіть неможливе унаслідок суспільних стереотипів, просторових та психологічних бар'єрів. Підкреслимо, що такі умови нині складаються під детермінуючим впливом інклюзивних тенденцій в освіті, що в нашій країні ще не є усталеними, швидше – інноваційними [1, с. 215].

Можливості для впровадження інклюзивної освіти у діяльність закладів освіти в Україні виникли лише новітньої доби – з розвитком демократизації, розбудовою гуманного правового суспільства, в якому добробут усіх залежить від благополуччя кожного. Тому, оскільки структура, організація, зміст соціального виховання та соціально-педагогічної діяльності у системі закладів освіти залежить від відповідних провідних соціальних цінностей суспільства, зі зміною суспільної системи цінностей, пов'язаною зі становленням соціальної та розробкою інноваційної неосоціальної моделей інвалідності, змінилися й освітні пріоритети. Виходячи з основної ідеї соціального виховання, що складає підґрунтя інноваційної неосоціальної моделі інвалідності – соціокультурний рівень суспільства є взаємозалежним від рівня розвитку соціальності кожного індивіда незалежно від стану здоров'я та можливостей розвитку, наголосимо, що повноцінне функціонування суспільства залежить від створених для кожного представника молодого покоління можливостей досягти максимальної самореалізації, зробити позитивний соціальний внесок [1, с. 219].

Тенденції розбудови та оновлення системи освіти на засадах інклюзивного підходу пов'язані з необхідністю докорінної зміни ставлення соціуму до дітей з інвалідністю. Реорганізація і модернізація національної системи освіти відбувається на основі принципів демократизації, гуманізації та модернізації, визнання права кожної дитини на здобуття освіти, адекватної її пізнавальним

можливостям або максимально можливої. Це спонукає до пошуку оптимальних шляхів її реформування на соціально-педагогічній основі – спрямовуючи на максимальну соціалізацію дітей з порушеннями розвитку, їхню соціально-педагогічну інтеграцію у суспільство через пошук та упровадження нових теоретико-методологічних підходів до розвитку соціальності дітей в інклюзивному освітньому середовищі.

Підкреслимо, що інклюзивна освіта, яка передбачає комплексний системний особистісно орієнтований та індивідуалізований стиль навчання, подолання проблем поведінки, розвитку, соціалізації дітей, вимагає від педагогів не лише педагогічних знань та розуміння впливу наявного у дитини з особливими освітніми потребами психофізичного порушення на траєкторію її соціального розвитку, а й розуміння основ організації позитивної соціальної взаємодії у дитячому колективі, особливостей соціально-побутової адаптації дітей з інвалідністю, оцінки та розвитку комунікативно-пізнавальних можливостей кожної дитини. У процесі інклюзивного навчання враховуються перспективи майбутнього розвитку дитини, актуальність засвоєння тієї чи іншої форми соціальної поведінки, індивідуальні уподобання і потреби дітей з обмеженими можливостями. Наголосимо, що саме розвиток соціальності дитини з особливими освітніми потребами у процесі її соціального виховання дозволяє запобігти закріпленню у ході соціалізації, зокрема й інституціональної в освітніх закладах, пасивної, споживацької життєвої позиції, забезпечуючи формування активної суб'єктної поведінки, здатності до повноцінної участі у суспільному житті, самореалізації в усіх його сферах. З іншого боку, наближення людини з інвалідністю до суспільства шляхом розвитку її соціальності передбачає необхідність активного руху самого суспільства до індивіда – «розкриття об'єм суспільства», пом'якшення умов середовища, усунення соціальних та освітніх бар'єрів для вільного просування людини у суспільстві, що потребує виокремлення суб'єкта, здатного керувати впливами соціального середовища на розвиток дитини.

Зазначимо, що можливості інклюзії людини з інвалідністю у суспільство значно збільшуються за умови задіяння такого інтегративного чинника, як соціальна анімація, що виступає каталізатором соціальної творчості, соціальної суб'єктності, під час запровадження якого природно розвивається соціальність людини, посилюється мотивація в дії, створюються умови для визволення сутнісних потреб особистості, яка вдосконалює соціум [6, с. 192]. На цій основі можемо стверджувати, що зміна соціокультурних умов суспільства, пов'язана із реалізацією інклюзивного підходу до вирішення проблем освіти дітей з інвалідністю, має відбуватися із залученням ще одного – анімаційного підходу, що передбачає активізацію соціально-виховного потенціалу середовища та посилення культуротворчої мотивації самого індивіда через актуалізацію притаманних для дозвілєвої сфери механізмів залучення людини до соціальної взаємодії (дійсного інтересу, прагнення до інтеріоризації тощо).

Посилаючись на думку Н. Максимовської, слід наголосити також, що сутність анімації полягає в мотивуванні соціальної суб'єктності людини, що

характеризує якість соціальної взаємодії, успішність створення у суспільстві умов для розвитку соціальності кожної особистості. Відтак, анімаційна діяльність може актуалізувати розвиток соціальної суб'єктності індивіда, наприклад задля підвищення адаптаційного потенціалу дитини з інвалідністю; так само, високий рівень соціальної взаємодії під час анімаційної діяльності надає нових якісних характеристик й реабілітаційному процесу. На цій основі дослідниця наголошує, що з поширенням анімаційного підходу на сферу освіти анімація, яка має витоки зі сфери дозвілля, претендує на методологічний підхід до регулювання процесу соціального виховання через науково обґрунтовану соціально-педагогічну діяльність з різними категоріями осіб, що є механізмом гармонізації соціального розвитку, тобто становлення соціальності соціальних суб'єктів в умовах інформаційного соціуму [5, с. 96–97].

Поєднання можливостей інклюзивного і анімаційного підходів, що забезпечує поглиблення уявлень щодо інклюзивного освітнього середовища як зовнішньої ситуації розвитку дітей з особливими освітніми потребами є важливим науково-практичним завданням сьогодення, яке вирішуватиметься із урахуванням поглядів вчених (М. Боритко, Ю. Мануйлов, В. Рубцов, В. Слободчиков та ін.) щодо сутності більш дослідженого на сьогодні у педагогічній теорії поняття «освітнє середовище». Освітнє середовище розуміється у науці досить широко, вміщуючи і мережу закладів дошкільної та середньої освіти, і зовнішнє по відношенню до них середовище; визначається як сукупність об'єктивних зовнішніх умов, чинників, соціокультурних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освітніх процесів; як соціальна система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціокультурному й просторово-предметному оточенні.

Визначаючи специфіку освітнього середовища, що враховує потреби дітей з порушеннями здоров'я та розвитку, зазначимо, що такий широкий погляд на його сутність є досить продуктивним, оскільки відкриття дітям з особливими освітніми потребами вільного шляху до інституційної освіти пов'язано із створенням доступного соціокультурного середовища у суспільному просторі у цілому. Таке середовище передбачає безперешкодний доступ до органів державної влади, споруд житлового фонду, закладів соціальної інфраструктури, медичних, освітніх, дозвіллевих, реабілітаційних та інших закладів усіх категорій осіб з інвалідністю – наявність пандусів, ліфтів, широких дверних отворів, низькопідлогового транспорту, звукового супроводу маршрутів, спеціально обладнаних місць загального користування, схематичних позначок і написів шрифтом Браєля тощо.

Разом з цим, у середовищі закладу освіти та поза його межами мають бути створені умови для досягнення міжособистісної взаємодії високої якості, яка сприяє максимальному розвитку здібностей дітей з інвалідністю, стимулюванню компенсаторних можливостей організму, залученню їх до участі в усіх можливих формах дитячої активності, набуттю ними повноцінного соціального досвіду як основи вибору успішних життєвих стратегій. Зважаючи на зазначене, підкреслимо, що соціальне виховання є одним із найбільш важливих чинників

соціального становлення дитини у закладі освіти й може розглядатися як системотвірний чинник, що поєднує як інклюзивний, так і анімаційний підходи, забезпечуючи упорядковуючий вплив усіх інших чинників соціалізації задля успішної інтеграції дітей в інклюзивне освітнє середовище, встановлення ними соціальних зв'язків, розвитку їхньої соціальності.

Очевидно, що анімаційний підхід є необхідним при створенні дружнього до дитини з інвалідністю освітнього середовища, оскільки в ньому поєднуються ідеї посилення соціально-виховного спрямування освіти в умовах демократизації суспільної життєдіяльності, створюються можливості розвитку соціальності непримусовими засобами, відбувається ефективно регулювання соціально-виховних впливів через активізацію позитивних умов соціального вдосконалення у процесі соціально-педагогічної діяльності [6, с.193]. Адже декларована інклюзивним підходом безбар'єрність є лише однією з ознак інклюзивного освітнього середовища, яке є значно ширшим за свою сутність. Поняття «безбар'єрне освітнє середовище», що часто використовується у джерелах, де висвітлюються проблеми інклюзивної освіти, не є повністю синонімічним терміну «інклюзивне освітнє середовище». Характеризуючи останнє, слід спиратися не лише на інклюзивний (що декларує доступність), а й на анімаційний підходи, враховуючи, що освітні заклади виступають важливими складовими процесу соціалізації (як керованої, так і не керованої його складової), що забезпечують приєднання людини до культури суспільства; створюють умови для індивідуального розвитку й духовно-ціннісної орієнтації. Загалом саме анімаційний підхід до розвитку соціальності дітей з інвалідністю дозволяє, спираючись на внутрішню самосвідомість людей через спів-буття, спів-дію з іншими, гармонізувати зовнішні прояви людської індивідуальності. Анімаційний підхід уможливує природній розвиток соціальної суб'єктності дитини, яка є передумовою соціальної творчості, в узгодженні з потребами особистості, групи, соціуму; дозволяє здійснювати перетворювальну діяльність завдяки власній вдосконалюючій активності соціальних суб'єктів; гармонізує процес набуття соціальності через узгодження прагнень особистості й групи та умов соціального середовища; виявляє й активізує соціально-виховні ресурси середовища, в якому запроваджується; уможливує пряму участь соціальних суб'єктів у вдосконаленні соціальної життєдіяльності; посилює позитивний соціальний вплив, нівелює негативний [6, с. 193].

Відзначимо, що саме у закладах освіти й створюються умови для забезпечення процесів трансляції та реалізації державного ідеалу особистості, репродукування норм існування домінуючих соціальних груп, для відновлення та розвитку людської культури і суспільства (керована складова соціалізації). Разом з цим, важливо підкреслити, що при орієнтації суспільства в цілому та його окремих груп на внутрішній розвиток особистості, створення умов для самореалізації кожного індивіда, входження дитини в освітній простір відбувається таким чином, що пов'язані з цим соціальні процеси, головним з яких є соціальне виховання, не гальмують, а навпаки, забезпечують умови для індивідуалізації – формування і розвитку неповторних, унікальних рис

особистості, групи, а соціальність особистості виникає на межі соціального та індивідуального розвитку.

Крім того, слід враховувати, що заклади освіти виступають соціально-педагогічною системою відкритою для зовнішніх соціальних впливів (чим тісніший зв'язок між внутрішнім простором закладу освіти та зовнішнім соціокультурним середовищем, тим більш якісною буде підготовка дитини до життя), а, отже, чинники, які впливають на дитину під час перебування у закладах освіти не завжди підлягають керуванню з боку суб'єктів освітнього процесу (некерована складова соціалізації). Тому, як і у будь-яких людських спільнотах, у закладах освіти існує і стихійний вплив на дітей різноманітних, зокрема й негативних чинників, що спонтанно виникають під час міжособистісної взаємодії та іноді дуже помітно впливають на процес соціалізації дітей дошкільного і шкільного віку.

Виходячи з цього, наголосимо, що у створенні інклюзивного освітнього середовища закладів освіти мають враховуватися як керовані, так і некеровані, як сприятливі, так і депривуючі чинники соціалізації дітей, що перетворює процес організації соціально-виховного впливу на дошкільників і школярів на опосередковане управління дією цілих сполучень різних за природою та впливом чинників освітнього середовища закладів дошкільної чи середньої освіти, а також і усього широкого соціокультурного середовища, що суттєво впливає на діяльність цих освітніх установ.

На основі усього зазначеного вище, інклюзивне освітнє середовище визначається нами як сукупність зовнішніх та внутрішніх умов, чинників, об'єктів інфраструктури, процесів, визначальним серед яких є соціальне виховання, що забезпечують набуття дітьми з особливими потребами соціальності через максимально можливе їх включення до усіх ланок освіти, залучення на паритетних началах до звичайного дитячого життя та вільного перебування у комунікативному просторі. Підкреслимо, що створення такого середовища виступає необхідною умовою для залучення дітей з особливими освітніми потребами до процесу освіти, максимального розвитку їх здібностей, стимулювання компенсаторних можливостей організму, набуття ними повноцінного соціального досвіду як основи вибору успішних життєвих стратегій.

Важливим для нашого дослідження є визначення структури інклюзивного середовища, що може бути охарактеризована як єдність двох структурних компонентів інклюзивного середовища освітнього закладу: внутрішнього та зовнішнього. Обидва структурні компоненти середовища об'єднуються спільною метою, що полягає у наданні освіти всім дітям, незалежно від стану здоров'я та можливостей розвитку, створенні перспектив повноцінного соціального життя через залучення до активної участі в житті колективу, де забезпечується взаємодія його членів, турбота одне про одного як рівноцінних партнерів у співтоваристві. Проте кожен з компонентів відрізняється й власною специфікою.

Специфіка внутрішнього компоненту інклюзивного середовища полягає у його спрямованості на організацію такого освітнього процесу, який би задовольняв різноманітні освітні потреби всіх дітей; розробку системи надання

спеціальних освітніх і фахових послуг для дітей з особливими освітніми потребами; створення позитивного клімату у дитячому колективі. Внутрішній компонент середовища слід характеризувати враховуючи, що заклад освіти є тим освітнім центром, який може надати кваліфікаційну та своєчасну педагогічну допомогу дитині з інвалідністю у її соціальному розвитку. З метою вдосконалення внутрішнього простору закладу освіти необхідно регулярно проводити його комплексну діагностику – «Аудит доступності», вивчаючи думку експертів, дітей, батьків або осіб, які їх заміщують, щодо якості та можливостей покращення середовища закладу освіти. Дослідження якості соціального середовища, окрім оцінки просторових умов у закладі освіти, має враховувати такі критерії: гуманність виховних відносин; ступінь залучення дітей до життєдіяльності колективу та суспільства в цілому; рівень ділових та міжособистісних взаємовідносин між дітьми, педагогами, батьками; наявність зовнішніх соціальних зв'язків у дитячо-батьківській спільноті.

Провідним шляхом створення інклюзивного середовища у середині закладу освіти є здійснення соціального виховання дітей за такими напрямками: організація спільної життєдіяльності з метою формування гуманності, людяності, емпатійності та інших якостей і характеристик, притаманних людині з високою духовністю, збагачення соціального досвіду дітей, розвиток у них активної життєвої позиції, а також соціально-педагогічна профілактика відхилень поведінки дитини від допустимих у суспільстві норм тощо.

Наголосимо, що розвиток дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі звичайно може здійснюватися й в індивідуальному порядку (вихователями, вчителями, корекційними педагогами, аніматорами), проте лише у процесі групової взаємодії у сприятливих для спільної діяльності та спілкування умовах набувається соціальність – здатність до взаємодії з соціальним світом, екстеріоризації власних творчих здобутків, інсайтів. У зв'язку з цим зазначимо, що важливим механізмом соціального виховання у середині закладу освіти виступає соціальна взаємодія дітей, спрямована на організацію позитивного середовища, а педагог є одним із головних творців такого середовища. Виходячи із загальних засад анімаційного підходу зазначимо, що вплив середовища закладу освіти на формування особистості дитини здійснюється лише в тому випадку і тією мірою, якою особистість сама в результаті активного ставлення до соціального середовища здатна взяти його як орієнтир у своїй життєдіяльності. Тому для створення такого середовища велике значення має рівень включення дітей у соціальну взаємодію, що забезпечує їх здатність до активного прийняття позитивних виховних впливів середовища закладу освіти.

Проблеми соціальної інтеграції особливо гостро відчуються саме дитиною з порушеннями здоров'я. Вони позначаються і на психічному здоров'ї дитини, на формуванні її ціннісних орієнтацій, і на формах поведінки. Поява в освітньому середовищі дітей з інвалідністю, схильних до декомпенсації соціальної поведінки, насамперед свідчить не про обмеженість ідеї інклюзивної освіти як такої, а про домінування у середовищі закладу освіти форм пасивної соціальної

адаптації, дезадаптації та, як наслідок, соціальної дезінтеграції дітей з інвалідністю. Вважаємо, що вирішенню та навіть запобіганню проблем дезінтеграції дітей з особливими освітніми потребами може сприяти посилення соціально виховного впливу на них середовища закладу освіти та безпосередньо суб'єктів соціального виховання, створення педагогічно орієнтованої і доцільної системи сприяння особистості в оптимальній реалізації її здібностей та можливостей, в різних сферах мікросередовища, з використанням потенціалу всіх суб'єктів виховного процесу.

На нашу думку, шляхами створення інклюзивного освітнього середовища у середині закладу освіти є:

- вдосконалення допомоги у включенні дітей, особливо дітей з інвалідністю, при вступі до закладу освіти, в переході до різних ланок освіти, при випуску з навчального закладу;
- посилення контролю за відповідністю засобів освіти його меті, яка має підпорядковуватися необхідності розвитку соціальності всіх дітей;
- застосування принципу диференціації в освітньому процесі;
- розвиток соціально-виховних взаємин в освітньому процесі через упровадження ідей товарищескості та прихильності, принципів колективної діяльності, насичення спільного життя ідеями, що поєднали б дітей, педагогічний колектив та батьків;
- організація заходів щодо попередження та вирішення конфліктів, які можуть виникнути в дитячому колективі через не толерантне ставлення до дітей з інвалідністю;
- розробка та упровадження системи анімаційної роботи щодо згуртування колективу, розвитку спільних інтересів дітей, підтримки дитячої ініціативи як умови позитивної самореалізації особистості;
- розширення та поглиблення соціального досвіду всіх дітей через їхню участь у спільних соціально спрямованих благодійних справах.

Під час організації такої діяльності необхідно враховувати, що процес соціального виховання дітей в закладах освіти відбувається в таких взаємопов'язаних напрямках, як: підтримка традицій закладу (історія, свята, гімн, герб, прапор, норми одягу, вітання, правила поведінки тощо); розвиток інформаційної системи (сайти, блоги, дистанційні освітні програми, бібліотечно-інформаційний центр, газета, телебачення, радіо, комп'ютерна мережа); розширення інфраструктури дозвілля (гуртки, секції, клуби, театри, музеї, художня і музична школи); упровадження елементів економічної освіти (власна грошова одиниця закладу освіти, підтримка дитячого підприємництва, фандрайзингова діяльність, стипендії, гранти). Вважаємо, що кожний з напрямів при створенні інклюзивного освітнього середовища має відображати гуманістичні цінності та пріоритети інклюзивного суспільства, нести ідеї рівності та толерантності. Тож інклюзивне освітнє середовище передбачає не тільки залучення дітей з інвалідністю в освітній процес, але й їх активну участь у житті закладу освіти, в усіх заходах усередині та за межами закладу.

Можемо визначити й такий аспект розвитку внутрішнього компоненту

інклюзивного освітнього середовища як забезпечення рівних прав усім дітям, які беруть участь в освітньому процесі незалежно від рівня здоров'я та можливостей розвитку. Визначення цього аспекту ґрунтується на тому, що з правового погляду дитина, у тому числі і дитина з інвалідністю, є самостійним суб'єктом права, тому на неї поширюється весь комплекс освітніх, громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини. Захист та охорона прав дитини як напрям роботи щодо розвитку соціальності дітей з інвалідністю в інклюзивному освітньому середовищі реалізується на основі Конвенції ООН про права дитини за такими видами: охоронний (захист дітей від проявів жорстокості, насильства, булінгу, нетолерантного ставлення з боку однолітків; захист дитини від негуманного ставлення педагогів, робота щодо корекції поведінки дітей, сприяння засвоєнню ними норм поведінки в освітньому середовищі; соціально-правова, психолого-педагогічна підтримка дітей з інвалідністю та їх близьких); профілактично-виховний (виявлення та запобігання дії несприятливих соціальних, психо-біологічних, психолого-педагогічних чинників, які зумовлюють відхилення у дітей в мікросередовищі та в умовах закладу освіти; розв'язання проблем подальшого навчання та працевлаштування випускників закладів середньої освіти з інвалідністю; надання допомоги в організації видів дозвілля, доступних для дітей з порушеннями здоров'я, залученні їх до різного роду установ соціокультурної сфери; соціально-правова допомога у виборі форми включення дитини з інвалідністю до закладу освіти та у її подальшій соціальній адаптації); просвітницький (просвіта педагогічної і батьківської спільноти щодо прав дітей з інвалідністю; проведення просвітницьких заходів із залученням різних правоохоронних соціальних інститутів для створення у закладі освіти умов для розвитку соціальності дітей, зокрема дітей з інвалідністю).

Для створення внутрішнього компоненту інклюзивного освітнього середовища вкрай важливим є також урахування соціально-реабілітаційного напрямку соціально-педагогічної діяльності. Зважаючи на специфіку розвитку дітей з особливими освітніми потребами, підвищенні соціальні ризики щодо цієї категорії дітей, цей новий у закладах освіти напрям соціально-педагогічної роботи потребує подальшої поглибленої наукової розробки та реалізації. Розкриваючи його сутність, звернемося до Закону про реабілітацію осіб з інвалідністю, на основі положень якого, соціальну реабілітацію дитини з особливими освітніми потребами визначаємо як комплекс заходів, спрямованих на відтворення порушених чи втрачених дитиною суспільних зв'язків та відносин. Метою соціальної реабілітації є відновлення соціального статусу дитини, забезпечення соціальної адаптації у суспільстві, досягнення певної соціальної незалежності [8]. Таким чином, соціальна реабілітація виступає важливим позитивно-керованим чинником розвитку соціальності дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі закладу освіти. Знову звертаючись до засад анімаційного підходу, можемо стверджувати, що неодмінною умовою соціальної реабілітації є культурна самоактуалізація особистості, її активна робота над самовдосконаленням у вільний від основних занять час.

При виборі форм організації взаємодії дітей в умовах інклюзивної освіти ми виходили з думки, що незалежно від здібностей кожної дитини до навчання, анімаційна діяльність має будуватися на основах удосконалення здатності дітей до соціальної взаємодії, із розумінням того, що часто саме в таких формах роботи відбувається компенсація порушень розвитку дитини з інвалідністю. В анімаційних формах діяльності дитина може виступати як яскрава, індивідуальна особистість, здатна до самовираження й самореалізації, що може позитивно вплинути на її самооцінку, пробудити прагнення досягати успіху й у навчанні. Основною умовою для цього є доброзичливе, неупереджене ставлення до усіх дітей з боку вихователя, вчителя, небайдужість, зацікавленість у спільній діяльності, що сприяє створенню довірливих колективних взаємин, які ведуть до конструктивної спільної діяльності.

Розвиток соціальності дітей стає можливим через насичення життя цікавими справами різноманітної спрямованості на основі впровадження в освітній процес елементів анімаційної діяльності. Так, зокрема важливими в умовах інклюзивної освіти є різноманітні масові організаційні форми, як-от: виставка тематичних малюнків, благодійні акції, концерти, екскурсії, походи; конкурси соціальних та творчих проєктів для дітей. Залучення дітей дошкільного та шкільного віку до подібних заходів забезпечує актуалізацію суб'єктної позиції, отримання морального задоволення від соціальної оцінки результатів власної творчості.

Доречними є й групові організаційні форми, які найбільш ефективно забезпечують підготовку середовища освітнього закладу до спільного перебування дітей з різним рівнем здоров'я, розбудову сприятливих відносин між усіма дітьми незалежно від рівня їх здоров'я. Це зокрема: соціально-педагогічна казкотерапія, робота з картками-життєвими історіями та соціально-педагогічними ситуаціями, соціально-педагогічні тренінги, колективні творчі справи, конкурси, вікторини, дискусії та обговорення, адаптаційні заходи для становлення колективних взаємин, виготовлення для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку книг-соціальних історій та їх групове і індивідуальне опанування, виховні години «Уроки толерантності», створення малюнків і написання творів-міркувань на тему дружби та товаришування, випуск стіннівок, виготовлення плакатів, фотозвітів, відеорепортажів, підготовка презентацій відеороликів про дитяче життя, дозвіллеві ініціативи тощо); тематичні заняття у закладі дошкільної освіти, виховні години із застосуванням елементів гри, методу розв'язання соціально-педагогічних ситуацій, театралізацій, обговорень; «Інклюзивний кінотеатр» – перегляд та обговорення з дітьми кіно – та мультиплікаційних фільмів про дружбу і взаємодопомогу; міжвікові соціально-педагогічні тренінги самопізнання для дітей; тематичні збори для родин; адаптаційні заняття; тематичні фізкультурхвилинки, колективні ігри; заняття з виготовлення емблем, знаків, заходи щодо поширення традицій дитячого колективу.

Провідними методами розвитку соціальності дітей з інвалідністю у внутрішньому інклюзивному освітньому середовищі є: створення ситуацій

спілкування та соціально-педагогічної взаємодії, оцінки, рефлексії, самооцінювання, самовивчення, ціннісного орієнтування, вільного спілкування, генерації настрою, аналогії, підтримки особистості, конструктивного подолання конфліктів, методи лікувальної педагогіки, естетотерапії, соціально-педагогічної корекції розвитку, біографічний метод (вивчення наслідків докладених зусиль, реальних змін у життєвих позиціях, системі цінностей, дослідження результатів освітньої діяльності: планів та звітів керівників установ, щоденників, журналів, інших документів; аналіз результатів діяльності – творів, технічних саморобок, наочних посібників, кіно-, відеофільмів, довідкових каталогів, тематичних картотек, звукозаписів бесід, докладів, дискусій тощо). Основними засобами – соціально-педагогічні портфоліо дітей, технічні засоби для створення дитячих сайтів, форумів, мереж, відеороликів та презентацій тощо.

На відміну від внутрішнього, зовнішній складник інклюзивного освітнього середовища спрямований на створення можливостей для застосування набутих у закладі освіти компетентностей, досвіду емоційно-чуттєвого ставлення до світу та творчої діяльності у реальному житті в активній просоціальній діяльності. Аналізуючи зовнішній складник інклюзивного освітнього середовища слід враховувати, що соціально-педагогічна робота виступає посередницькою діяльністю, спрямованою на захист інтересів дитини. За умови більш детального аналізу посередництва можна виділити декілька напрямів його здійснення: між дитиною і різноманітними структурами й установами; між дітьми та вчителями і вихователями; між дитиною та батьками / особами які їх заміщують; між дитиною та фаховою спільнотою, яка залучається до вирішення освітніх проблем (тренери, керівники гуртків тощо); між дитиною та різними групами однолітків, дитячими і молодіжними угрупованнями тощо.

Розглядаючи специфіку зовнішнього компоненту інклюзивного освітнього середовища, відзначимо, що ефективна реалізація соціально-педагогічного посередництва можлива в разі дотримання таких умов: розуміння соціальними вихователями проблем дитини; адекватного представлення (презентації) і вираження (репрезентації) проблем індивіда; наявності знань про існування соціальних ресурсів різних закладів та установ, що займаються проблемами дітей та молоді; наявності знань про інструментальні можливості суміжних професій, представники яких залучаються до вирішення проблем дитини; уміння забезпечувати порозуміння різних спеціалістів та їх ефективне співробітництво; довіри до педагога дитини і її оточення.

На нашу думку, зовнішня соціально-виховна робота, спрямована на створення інклюзивного освітнього середовища, має здійснюватися за такими напрямками: соціально-педагогічна робота за місцем проживання дитини (організація взаємодії у соціальному вихованні усіх чинників соціалізації, їх спрямування на розкриття позитивного та нейтралізацію негативного впливів середовища мікрорайону на активізацію виховного потенціалу сімейно-сусідських спільнот; залучення до соціальної реабілітації дітей з інвалідністю фахівців, що можуть надавати їм допомогу за місцем проживання); соціально-педагогічна робота з сім'ями дітей, особливо з родинами дітей з інвалідністю (допомога дітям

та їх батькам у формуванні навичок вирішення та подолання кризових станів; посередництво між закладом освіти та сім'єю: допомога батькам / особам, які їх замінюють і педагогам у з'ясуванні інтересів і потреб дітей в здобутті освіти і пошук способів їх задоволення у закладі освіти; участь у складанні індивідуальних освітніх програм для дітей, які цього потребують; залучення батьків до активної участі в житті закладу освіти, збір та узагальнення інформації про становище в сім'ях дітей, які потребують соціально-педагогічної підтримки; попередження або зменшення негативного впливу середовищних чинників ризику на дітей, зокрема й у родині тощо).

Сприяння інтеграції дітей з інвалідністю у суспільство інструментально має здійснюватися через посилення зв'язків між дітьми з інвалідністю та соціокультурним і освітнім середовищами шляхом створення та підтримання відповідних інфраструктурних і соціально-психологічних умов на засадах анімаційного підходу, що, разом з цим, відповідають вимогам інклюзивного підходу до доступності освітнього середовища, а також через підтримку міжвікової взаємодії дітей. Зазначимо, що така робота передбачає залучення до роботи значної кількості суб'єктів (адміністрації закладів освіти, вихователів, вчителів, класних керівників, керівників гуртків та секцій, батьків / осіб, які їх замінюють, волонтерів тощо), які виступають посередниками між дитиною, особливо якщо це дитина з психофізичними порушеннями, і соціумом. За умови більш детального аналізу такого посередництва в інклюзивному освітньому середовищі можна зазначити, що покращення якості соціальної взаємодії у зовнішньому по відношенню до закладу освіти середовищі є можливим через сприяння соціальній взаємодії за двома напрямками: налагодження взаємодії між дитиною та її родиною, педагогами закладу освіти та фахівцями, які залучаються до вирішення освітніх проблем дитини (реабілітологи, корекційні педагоги, керівники гуртків тощо); посередництво між дитиною та мікросоціумом (групадою мікросередовища, сімейно-сусідськими спільнотами тощо).

Соціалізаційний потенціал анімаційних форм має підсилюватися в умовах інклюзивної освіти завдяки переважанню емоційного аспекту над інформативним (для ефективного виховного впливу потрібно звернення до розуму дитини через емоції, що відкриває шлях розвитку соціальності кожної дитини, навіть дитини з інтелектуальною недостатністю). Суттєвим є те, що у формах анімаційної роботи велике значення має практична сторона знань, тобто зміст дозвіллевої роботи спрямований на вдосконалення різноманітних умінь і навичок, що є доступним для кожної дитини незалежно від стану здоров'я і можливостей розвитку. Серед таких організаційних форм: соціально-виховні заняття, спрямовані на збагачення соціальних знань та вмінь дітей; тематичні зустрічі з підкріплення позитивної соціальної поведінки дітей, формування в них групових норм та соціальних цінностей, якостей; вікторини для актуалізації наявних в дітей соціальних знань та вмінь, розвитку в них суб'єктності щодо їх застосування у власному житті; проєктивні заняття з формування навиків спільного планування діяльності, розвиток прогностичного мислення, антиципації; тренінгові заходи для вироблення вмінь приймати рішення з урахуванням інтересів усіх. Доречними є й

заходи щодо збагачення соціальної взаємодії дітей: запрошення гостей й проведення групових заходів у вигляді спільних занять з батьками щодо вироблення у дітей навичок самооцінки, рефлексивних вмінь; волонтерських заходів, зокрема: ігрових занять щодо розвитку толерантності та взаєморозуміння тощо.

Фахівець має вступати з дітьми в індивідуальний соціально-виховний контакт, використовуючи для цього індивідуальні організаційні форми, наприклад, консультації для дитини та її родини, індивідуальний тьюторський супровід, індивідуальні соціально-виховні вправи, бесіди, зустрічі, прогулянка тощо.

Для розвитку соціальності дітей у зовнішньому інклюзивному освітньому середовищі доречними є: методи формування свідомості, організаційної діяльності, метод стимулювання, ігрові методи, методи включення, методи схвалення, переконання; метод вирішення проблем (розроблений Х. Перлман), метод екологічного підходу, посередницького обміну інформацією тощо. А також такі засоби – індивідуальні картки досягнень дітей у родині, фотозвіти про життя дитини у позаосвітньому середовищі, фільми, відеоролики та багато іншого.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. У цілому, аналіз теорії та практики розвитку соціальності дитини дошкільного та шкільного віку в інклюзивному освітньому середовищі переконує в необхідності поєднання пізнавальних та проєктивних можливостей інклюзивного й анімаційного підходів до пояснення закономірностей та вдосконалення процесу соціального виховання різних категорій дітей у закладах освіти.

Інклюзивний підхід сьогодні активно упроваджується у систему освіти як суспільна ідеологія, державна політика, реальні процеси, які в сукупності створюють у суспільстві можливість усім дітям брати участь в усіх соціальних програмах, діях, ініціативах. Одним із головних завдань інклюзивного підходу в освіті є відгук на широкий спектр освітніх потреб дітей в освітньому середовищі та поза його межами, включення різних категорій дітей до спільної освітньої та соціокультурної діяльності. Поєднання позитивного потенціалу інклюзивного та анімаційного підходів, спрямування його на розвиток соціальності дітей з порушеннями здоров'я стає необхідною умовою створення інклюзивного освітнього середовища закладів дошкільної та загальної середньої освіти в Україні. Це зумовлено тим, що максимальна компенсація психофізичних обмежень, повна самореалізація та інтеграція людей із проблемами здоров'я у соціум стають можливими лише через сприяння становленню й розвитку їх соціальності у процесі соціального виховання не тільки у самому закладі освіти, а й в більш широкому соціокультурному середовищі. Саме у такому середовищі можуть бути створені умови для формування активної суб'єктної життєвої позиції індивіда, пов'язаної із зустрічною активністю соціуму, де основним організатором позитивного впливу має виступити педагог.

Підкреслимо, що оптимальний ступінь соціальної інтеграції осіб з інвалідністю забезпечується їх включенням у контекст широких соціальних зв'язків й безпосередньо визначається соціокультурним середовищем, що

виступає і як умова, і як джерело їх розвитку. Відповідно, процес інклюзивної освіти дітей з інвалідністю у закладі освіти передбачає включення їх у безбар'єрне середовище, що виникає на перехресті освітнього та соціокультурного середовищ – інклюзивне освітнє середовище, де розвивається здатність до повноцінної взаємодії дитини з соціумом, опанування різними видами соціальної діяльності, вибору успішних життєвих стратегій у сучасному суспільстві.

Особливе місце у процесі розвитку соціальності дітей посідають форми анімаційної діяльності, використання яких дозволяє підвищити якість і збільшити час цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу на дитину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Григоренко В. Л., Рассказова О. І. Професійна підготовка соціальних вихователів в умовах розгортання інклюзивної освіти в Україні: тенденції та суперечності. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*. Львів, 2016. № 14. С. 215–222.
2. Єсіна В. Інклюзивна освіта як механізм соціалізації дітей з особливими потребами. *Нова парадигма*. 2017. Вип. 133. С. 111–122.
3. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ: АТОПОЛ, 2016. 152 с.
4. Концепція розвитку інклюзивної освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912. *Osvita.ua*: веб-портал. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/
5. Максимовська Н. О. Анімаційний підхід до соціально-педагогічної діяльності зі студентською молоддю у позанавчальний час. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 96–100.
6. Максимовська Н. О. Соціально-педагогічна діяльність у сфері дозвілля: анімаційний підхід. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 23(1). С. 186–196.
7. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах: постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF>
8. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: закон України від 22 грудня 2011 р. № 4213-VI(4213-17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.
9. Рассказова О. І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти: теорія та технологія: монографія. Харків: ФОП Шейніна О. В., 2012. 468 с.
10. Софій Н. З. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. *Інклюзивна школа: особливості організації та управління*: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ, 2007. С. 9–17.
11. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології: монографія. Київ: МП Леся, 2009. 484 с.

REFERENCES

1. Hryhorenko, V. L. Rasskazova, O. I. (2016). Profesiina pidhotovka sotsialnykh vykhovateliv v umovakh rozghortannia inkluzyvnoi osvity v Ukraini: tendentsii ta superechnosti. *Visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu bezpeky zhyttiedialnosti*. Lviv, № 14. S. 215–222 [in Ukrainian].
2. Yesina, V. (2017). Inkluzyvna osvita yak mekhanizm sotsializatsii ditei z osoblyvymy potrebamy. *Nova paradyhma*. Issue 133, 111–122 [in Ukrainian].
3. Kolupaieva, A. A., Taranchenko, O. M. (2016). Inkluzyvna osvita: vid osnov do praktyky. Kyiv: ATOPOL [in Ukrainian].
4. Kontsepsiia rozvytku inkluzyvnoi osvity: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 01.10.2010 r. № 912. *Osvita.ua*: veb-portal. URL: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/ [in Ukrainian].
5. Maksymovska, N. O. (2014). Animatsiinyi pidkhid do sotsialno-pedahohichnoi diialnosti zi studentskoiu moloddu u pozanavchalnyi chas. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky*, 3, 96–100 [in Ukrainian].

6. Maksymovska, N. O. (2013). Sotsialno-pedahohichna diialnist u sferi dozvillia: animatsiyni pidkhid. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Pedahohichni nauky*, 23(1), 186–196 [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 serpnia 2011 r. № 872. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini: zakon Ukrainy vid 22 hrudnia 2011 r. № 4213-VI(4213-17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> [in Ukrainian].
9. Rasskazova, O. I. (2012). Rozvytok sotsialnosti uchniv v umovakh inkliuzyvnoi osvity: teoriia ta tekhnolohiia. Kharkiv: FOP Sheinina O. V. [in Ukrainian].
10. Sofii, N. Z. (2007). Kontseptualni aspekty inkliuzyvnoi osvity. *Inklyuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia*. L. I. Danylenko (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
11. Shevtsov A. H. (2009). Osvitni osnovy reabilitolohii. Kyiv: MP Lesia [in Ukrainian].